

да О.О. Щодо питання природності природних прав людини: теоретичний аспект О.О. Середи // Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення): матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Львівський Обласний Благодійний Фонд. – 2008. – С. 285. **9.** *Шишкін В.І.* Мова як складник державотворення / В.І. Шишкін // Мовознавство. – 2013. – № 2-3. – С. 226. **10.** Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997-2001 / [відповід. редакц. канд. юрид. наук П. Б. Євграфов]. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 488–489. **11.** *Шишкін В.І.* Гарантування конституційного права на функціонування української мови як державної / В.І. Шишкін // Вісник Конституційного Суду України. – 2013. – № 3. – С. 57. **12.** *Трушкова Ю.В.* Проблемы использования современной социолингвистической терминологии / Ю.В. Трушкова // Проблемы языковой жизни Российской Федерации и зарубежных стран: материалы к 13 Всемир. Конгр. Социологов. [РАН. Отделение лит. и яз.]. – М. 1994. – С. 115. **13.** *Ермошин Г.* Государственно-правовые аспекты языковых отношений / Г. Ермошин // Российская юстиция. – 1998. – № 3. – С. 19-20. **14.** *Авакьян С.А.* Конституционное право / С.А. Авакьян // Энциклопедический словарь [ответ. редактор и руковод. автор. коллектива д. ю. н., профессор С. А. Авакьян]. – М.: НОРМА, 2000. – С. 667–668. **15.** *Губаева Т.В.* Государственный язык и его правовой статус / Т.В. Губаева, В.П. Малков // Государство и право. – 1999. – № 7. – С. 6. **16.** *Пиголкин А.С.* Правовые проблемы гармонизации межнациональных отношений в СССР (заседание 25-27 января 1989 г., Минск): документы / Пиголкин А.С. – М.: Б. и., 1989 – С. 135–136. **17.** *Ромашкин В.В.* Конституционно-правовые основы государственной языковой политики в Российской Федерации: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук / В.В. Ромашкин. – М., 1999. – С. 15. **18.** *Шелютто Н.В.* О правовом режиме языка / Н.В. Шелютто // Советское государство и право. – 1989. – № 4. – С. 30. **19.** *Ермошин Г.* Государственно-правовые аспекты языковых отношений / Г. Ермошин // Российская юстиция. – 1998. – № 3. – С. 21. **20.** *Офіційний вісник України* від 25.12.2006. – 2006. – № 50. – С. 379. – Ст. 3381. **21.** *Відомості Верховної Ради України.* – 2003. – № 30. – Ст. 259. **22.** *Ажнюк Б.М.* Сучасні тенденції в розвитку слов'янської соціолінгвістичної термінології (статус мов) / Б.М. Ажнюк // Мовознавство. – 2013. – № 2-3. – С. 163-183; *Шишкін В.І.* Цит. праця. – С. 228-230. **23.** *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2003. – № 39. – Ст. 351. **24.** *Вісник Конституційного Суду України.* – 2008. – № 1. – С. 28–33. **25.** *Вісник Конституційного Суду України.* – 2008. – № 4. – С. 10–14.

УДК 342.3

І. А. КУЯН

СУВЕРЕНІТЕТ І ПРАВО: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

Розглядаються існуючі в юридичній науці підходи до розуміння права. Звертається увага на проблеми зв'язку держави і права, ролі права у функціонуванні держави, у підтриманні та забезпеченні її властивості володіти верховенством і незалежністю своєї влади. Приділяється увага дискусійним та суперечливим тлумаченням зв'язку суверенітету як головної властивості держави і права як основному засобу та фактору організації держави і суспільства. З'ясовується питання місця і ролі принципу суверенітету в конституційному праві України. Розгляд означених питань дозволив автору дійти висновку про засадничий характер категорії суверенітет не лише для галузі конституційного права, але й загалом для права, що дає підстави вважати «суверенітет» одним з принципів права взагалі.

Ключові слова: суверенітет, право, держава, праворозуміння, конституційне право, принципи конституційного права, принципи права.

Куян И.А. Суверенитет и право: проблемы отношения

Рассматриваются существующие в юридической науке подходы к пониманию права. Обращается внимание на проблемы связи государства и права, роли права в функционировании государства, в поддержании и обеспечении его неотъемлемого свойства владеть верховенством своей власти. Уделяется внимание дискуссионным и противоречивым толкованиям связи суверенитета, как одного из главных свойств государства и права, как основного инструмента и фактора организации государства и общества. Выясняется вопрос о месте и роли принципа суверенитет в конституционном праве. Рассмотрение вышеизложенных вопросов позволило автору прийти к выводу об основоположном характере категории суверенитет не только для отрасли и науки конституционного права, но и вообще для права, что дает основания считать суверенитет принципом одним из принципов права вообще.

Ключевые слова: суверенитет, право, государство, правопонимание, конституционное право, принципы конституционного права, принципы права.

Kuayan Irina. Sovereignty and Law: the Relations questions

The article is dedicated to one of the most controversial issues of the law and state theory and the constitutional law, i.e. the sovereignty and law relations. It considers the approaches to the law conception existing in the law literature. Attention is paid to the question of the state and law relations, the role of law in the state functioning, in the maintenance and ensuring its property to have supremacy and independence of its power. The article regards the debatable and controversial interpretations of the relations of the sovereignty as the main state property and the law as the fundamental means and factor of the state and society organization. The author clarifies the question of the principle of sovereignty place and role in the constitutional law of Ukraine. The consideration of the above-mentioned issues allowed the author to conclude about the fundamental nature of the sovereignty category for the constitutional law as well as for the law in general that suggests understanding of "sovereignty" as one of the law principles.

Key words: sovereignty, law, state, law conception, constitutional law, principles of constitutional law, principles of law.

Питання співвідношення суверенітету і права є одним з найбільш дискусійних в юридичній науці, і зокрема у конституційному праві України. Це має свої причини. З одного боку принцип суверенітету держави, народу та/або нації утверджують конституційні акти переважної більшості сучасних демократичних держав світу. У статті 1 Конституції України визначено, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Згідно з ч. 1 статті 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. В преамбулі до Конституції України визначено, що Верховна Рада України приймає Конституцію від імені Українського народу, яким є громадяни всіх національностей, йдеться також про багатовікову історію українського державотворення та про здійснення права на самовизначення українською нацією, всім українським народом і, таким чином утверджується і принцип національного суверенітету. Подібні норми містяться в конституційних актах багатьох держав світу. Зважаючи на затребуваність ідеї суверенітету конституційною теорією і практикою маємо підстави стверджувати, що суверенітет за змістом є конституційно-правовою ідеєю та одним з найважливіших принципів конституційного права України.

З іншого боку, розвиток державності в світі, що постійно супроводжується боротьбою за суверенітет, породжує уявлення про суверенітет як силу, ідеї протис-

тавлення держави, влади і суверенітету праву, намагання обмежити суверенітет правом поза чим він, начебто, слугував би «символом беззаконня»¹. Продовжують розвиватися теорії «суверенітету права», як єдиного джерела влади, як такого, що «владарює» над державою, ідеї «правового суверенітету»². Певні підстави для подібних висновків породжені багатовіковою практикою світового державотворення.

В усі часи державна влада використовувалась і використовується з різними цілями: як в інтересах всього суспільства, так і в з метою реалізації партикулярних інтересів, що зумовлювало як позитивні, так і негативні її прояви щодо суспільства, зловживання владою, владне свавілля. Тому, як зазначав М. І. Палієнко, питання про зобов'язуючу силу права стосовно державної влади, про правове обмеження держави, здавна притягувало до себе увагу філософів, юристів, політиків. «Воно неминуче висувалося як самим ходом політичного життя, розвитком ідей правової держави, боротьбою з свавіллям владарюючих, намаганням підпорядкувати носіїв державної влади об'єктивним нормам права, протиставити владі суб'єктивні права підвладних, так і запитами теоретичної думки, з'ясуванням правової держави, функції права в державі, відношення права до верховної правостановлюючої влади»³.

Означені питання безпосередньо пов'язані з проблемами співвідношення держави і права, ролі права у функціонуванні держави, у підтриманні та забезпеченні її властивості володіти верховенством і незалежністю своєї влади, – її (держави) суверенітету.

З'ясування питання про зв'язок права і суверенітету необхідно передбачає з'ясування самого поняття права. Питання «що таке право», як співвідносяться влада і право, держава і право протягом тисячоліть є одним з найважливіших в світовій політико-правовій думці. Відповідь на нього шукали мислителі античних часів та епохи середньовіччя, вчені Нового часу. Це питання не може бути залишене увагою і сьогодні.

Загалом, в сучасній юридичній науці існує ряд підходів до розуміння права (типи, концепції праворозуміння). О. Ф. Скакун вважає, що сучасні наукові концепції праворозуміння можуть бути представлені трьома підходами: природно-правовим (ідеологічним, аксіологічним), нормативістським (позитивістським), соціологічним, але перевагу надає інтегральному (комунікативному) підходу⁴. В.М. Карташов виділяє 9 типів праворозуміння: теологічний, філософський, соціологічний, формально-логічний, психологічний, історичний, лінгвістичний, етичний, юридичний⁵. О.В. Мартишин до основних типів праворозуміння відносить нормативізм, соціологічну юриспруденцію, теорію природного права і філософське розуміння права⁶. В.М. Хропанюк називає: теорію природного права, історичну, реалістичну, соціологічну, психологічну матеріалістичну школи і нормативістський напрям⁷. В.І. Червонюк виходить з того, що в реальному прояві право виступає у формі: 1) ідей, уявлень про право; 2) юридичних приписів, що походять від держави; 3) дій або відносин, що мають правову природу, і залежно від того, що береться за основу права виділяє три типи право розуміння: природно-правовий, нормативний і соціологічний⁸.

В.С. Нерсисянц в своїй філософії права виділяє легістський, природно-правовий і лібертарно-юридичний типи праворозуміння та надає перевагу останньому, що тлумачить право не як довільне і суб'єктивне владне веління, а щось об'єктивне і самостійне, що володіє своїми (незалежними від волі законодавця) сутністю,

специфікою і власною природою, - своїм принципом права, - принципом формальної рівності, що і виражає сутність і особливості права, відмінність його від інших соціальних явищ, норм, регуляторів⁹. Подібну точку зору поділяє і В.О. Четвернін¹⁰.

Такий плюралізм у розумінні права можна зрозуміти і пояснити. В його основі ряд причин: гносеологічні (особливості пізнання права, пов'язані з відособленням і наданням більшого значення одній групі властивостей і недооцінці інших), онтологічні – багатоманіття форм буття права, аксіологічні (визнання тих чи інших форм, проявів права найбільш значущими – цінними). Тому, думається, правий П.М. Рабінович у тому, що змістовна плюралістичність загального праворозуміння була, є і буде залишатись неусувною, нездоланною властивістю загального праворозуміння¹¹.

Право, - як точно підмітив Л.С. Мамут, - поліструктурний і поліфункціональний елемент, тому окремі визначення, що беруться відособлено, як наприклад, «право – це норма...», «право – це свобода...», «право – це відношення...», «право – регулятор...» і т.ін. в силу своєї одномірності не можуть відобразити право в його цілісності, в його повному обсязі і смислі¹². Залежно від умов та обставин в якості права може виступати та чи інша матерія в тій чи іншій формі. Важливо не лише те, як їх іменуватимуть юристи (бо розуміння права багато в чому носить умовний і договірний характер), а в першу чергу, практичний підхід. Саме юридичні потреби – потреби вирішення юридичних справ, юридичних спорів вимагають повної визначеності, що є правом, і що - ні. «В будь-якому випадку огляд всього правового поля дозволяє констатувати панування прагматичного або інструментального підходу до права: правом є те, що в умовах даного місця і часу служить вирішенню юридичних справ»¹³. Такий виключно практичний інструментальний підхід зовсім не заперечує важливості теоретичних підходів. В кожному з них він знаходить для себе щось корисне.

Поняття права виявляється через ряд його основних ознак, сукупність яких перетворюють окремі правові прояви в систему нормативного регулювання суспільства, що визначає форми його життєдіяльності, зміст та напрями розвитку суверенітету держави, народу і нації.

В нормах права держава отримує юридичне оформлення. Право є тим засобом через який організовується спільна діяльність людей і соціальних груп, узгоджуються, утверджуються і захищаються їх права та інтереси, формується загальна (спільна) воля. Як правильно підмічено Н.М. Оніщенко: «Сутність права у такій спосіб – це зумовлена матеріальними і соціально-культурними умовами життєдіяльності людей, характером взаємовідносин класів, соціальних груп населення, окремих індивідів загальна воля, як результат узгодження, взаємопоєднання приватних чи специфічних інтересів, що виражена в законі або іншим способом визначена державою і яка виступає загальним масштабом, регулятором поведінки і діяльності людей»¹⁴.

Право виконує щодо держави і суспільства роль організуючого фактору. Роль і значення права щодо суверенітету найбільш яскраво виявляється у конституції. Значення Конституції України для утвердження суверенітету України полягає в тому, що вона є єдиним, наділеним вищою юридичною силою нормативно-правовим актом, «через який Український народ і Українська держава виражають свою суверену волю, утверджують основні принципи устрою суспільства і держави, основи правового статусу особи і громадянина, визначають систему і функції ор-

ганів державної влади й органів місцевого самоврядування, механізми реалізації державно-владних повноважень і територіальний устрій держави»¹⁵.

Конституція, точно підмітив В. В. Копейчиков, закріплює основи не лише державного, а ще й суспільного устрою, визначає напрями розвитку як держави, так і суспільства¹⁶. Це, - як зазначає В. С. Нерсесянц, - ще й офіційно визнані, загальнообов'язкові в країні, в суспільстві та державі соціальні, політичні, економічні, правові, загальнодержавні цінності, які втілюють ідейний зміст і цілі конституційно-правової державності¹⁷. Таким чином, конституція виступає критерієм законності і мірилом легітимності влади в державі.

Чи можна з цієї точки зору вести мову про Конституцію (право, закон), що обмежують державу та її суверенітет. М.М. Султигов вважає, що конституційно-правовий інструментарій через який здійснюється обмежуючий вплив на інститут державної влади включає: механізм «стримувань в противаг»; механізм розмежування предметів відання і розмежування повноважень загальнодержавних і регіональних структур державної влади; інститут конституційного контролю; інститути обмеження державної влади, що сформувалися в рамках громадянського суспільства; інститути обмеження державної влади, що сформувалися в рамках міжнародного співтовариства¹⁸. Очевидно, вчений надто вузько тлумачить зміст інституту державної влади (як повноваження окремих державних органів і посадових осіб), поза яким у нього залишилися і принципи організації державної влади, і невід'ємні її організаційно-правові складові (інститути). Конституція легалізує державну владу і визначає засоби її функціонування, фіксує невід'ємні властивості державної влади (верховенство і незалежність), визначає засади її публічності, носіїв і джерело.

Конституція фіксує компроміс і консенсус розмаїття інтересів суспільства й, таким чином, утворює пануючий інтерес і пануючу в суспільстві волю щодо наділення держави властивістю володіння верховенством і незалежністю влади.

Конституція України визначає (легалізує, оформлює) сам принцип державного суверенітету, як властивість держави–суверена володіти верховенством і незалежністю влади, яка є уособленням поєднання пануючого суспільного інтересу і верховенства суспільної волі

Конституція утворює ролі (статуси) суспільства–суверена, – закріплює рівні суверенітету. На першому, вищому щаблі – народний суверенітет. Народ проголошується як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні. Виключно йому належить право визначення форми і змісту своєї організації. Це право ніхто не може узурпувати, – ні державні органи, ні їх посадові особи, ні політичні партії чи інші громадські організації. Тобто, за сутністю і змістом Конституція України є юридичним вираженням народного суверенітету і результатом здійснення народом свого права визначати і змінювати конституційний лад. Похідним від народного суверенітету є державний суверенітет. Конституція утворює Україну як суверенну державу, визначає основні її атрибути і символи, визначає суб'єктів, повноважених реалізовувати владу, – проводити в життя пануючу волю та забезпечувати пануючий (загальнонародний, загальнодержавний) інтерес.

В Конституції знаходять своє втілення й засади національного суверенітету України. Вона ідентифікує українську націю як націю державотворчу, яка реалізувала своє право на самовизначення в державі Україна і стала багатонаціональним Українським народом.

В Конституції України та загалом в конституційному праві принцип суверенітету знаходить своє первинне оформлення – легалізацію та в своєму розвитку набуває ролі певного стрижня, навколо якого групуються інші категорії, поняття, інститути. Він виконує функцію систематизації цієї галузі права, обумовлює зміст всіх його інститутів та всю систему його принципів. Цей принцип виступає консолідуючою, джерельною категорією щодо всіх інших загальних і спеціальних принципів конституційного права України.

Ідея суверенітету в потрійній єдності (державний, народний, національний) виступає в конституційному праві як основний засадничий принцип демократичної державної організації і визначає основні сутність, зміст, спрямованість і форми конституційно-правового регулювання. Він є концентрованим вираженням цінності суверенної держави, як такої, що здатна забезпечити злагоду в суспільстві та його сталий розвиток, досягнення (забезпечення) чого є основним метою, завданням конституційно-правового регулювання. Принцип суверенітету субординує всі інші загальні та особливі (спеціальні) принципи конституційного права. Він обумовлює й саму природу конституції як основного закону держави і суспільства.

Втілений в Конституції України принцип суверенітету (держави, народу і нації) у вигляді установчої, відправної та імперативної норми наповнюється змістом всією системою законодавства. Цей принцип – норма загального змісту, яка вимагає обов'язкового врахування при застосуванні чи конструюванні будь-яких інших норм чи інститутів. В цьому плані можемо зробити висновок про засадничий характер категорії суверенітет не лише для галузі конституційного права України, але й загалом для права, що дозволяє розглядати «суверенітет» як принцип права.

Категорія «принципи права», як стверджує А. М. Колодій, повинна використовуватись у всіх випадках, коли йдеться про відправні ідеї і положення, які відносяться до юриспруденції. «Тому принципи права – це такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однорядковими з сутністю права і складають його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальною значимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу»¹⁹.

Принцип суверенітету, є відправною ідеєю буття права, що виражає найважливіші закономірності і підвалини конституційної, демократичної, правової, держави і права. Для сучасного державотворення і правотворення він характеризується універсальністю, вищою імперативністю і загальною значимістю та абсолютно відповідає об'єктивній необхідності розвитку конституціоналізму.

Саме на такому розумінні значення категорії «суверенітет», її місця і ролі в конституційному праві України, методологічного значення її в якості як принципу права має, на нашу думку, розвиватись і реалізовуватись ідея конституційно-правової реформи в Україні.

1. Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты: учеб. пособ. / Жакке Ж.-П.; [пер., вступ. ст.: В.В.Маклаков]. – М., 2002. – С. 40. 2. Тихомиров Ю.А. Правовой суверенитет: сферы и гарантии / Ю.А. Тихомиров // Журнал Российского права. – 2013. – № 3. – С. 5-20. 3. Палиенко Н.И. Учение о существе права и правовой связанности государства / Н.И. Палиенко // Антологія української політичної думки: в 6 т.

/ редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – Т. 1: Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права / [упорядники: В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко, Н. М. Пархоменко; [відп. редактори В. Д. Бабкін, І. Б. Усенко]. – К.: Юридична книга, 2002. – С. 369–370. **4.** Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): учеб. / Скакун О.Ф. – Х.: Эспада, 2005.. – С. 274–275. **5.** Карташов В.Н. О многообразии подходов к праву и интегративному его определению / В.Н. Карташов // Всероссийская научно-теоретическая конференция «Понимание права», посвященная 75-летию со дня рождения профессора А. Б. Венгерова (1928–1998) / сост. Серегин Н.С. // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 111. **6.** Мартишин О.В. О концепции учебника теории государства и права / О.В. Мартишин // Государство и право. – 2002. – № 8. – С.59–67. **7.** Хропанюк В.Н. Теория государства и права: учеб. для высш. учеб. заведений / Хропанюк В.Н.; [под ред. В. Г. Стрекозова]. – [4-е изд., испр.]. – М.: Омега-Л, 2010. – С. 166–180. **8.** Червонюк В.И. Теория государства и права: учеб. / Червонюк В.И – М.: ИНФРА-М., 2006. – С. 221–222. **9.** Нерсесянц В.С. Философия права: учеб. для вузов / [2-е изд., перераб. и доп.] / Нерсесянц В.С. – М.: Норма, 2006. – С. 50. **10.** Четвернин В.А. Демократическое конституционное государство: введение в теорию / Четвернин В.А. – М., 1993. – 275 с. **11.** Рабінович П. Соціально-прародна правова система суспільства (спроба загально-теоретичної характеристики) / П. Рабінович // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 70. **12.** Мамут Л.С. О многоэлементности права / Л.С. Мамут // Всероссийская научно-теоретическая конференция «Понимание права», посвященная 75-летию со дня рождения профессора А. Б. Венгерова (1928–1998) / сост. Серегин Н.С. // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 108–109. **13.** Лазарев В.В. Инструментальный подход к праву / В.В. Лазарев // Всероссийская научно-теоретическая конференция «Понимание права», посвященная 75-летию со дня рождения профессора А. Б. Венгерова (1928–1998) / сост. Серегин Н.С. // Государство и право. – 2003. – № 8. – С. 109. **14.** Оніщенко Н.М. Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи: монографія / Оніщенко Н.М. [відп. ред. академік НАН України Ю. С. Шемшученко]. – К.: Юридична думка, 2008. – С. 51. **15.** Погорілко В.Ф. Конституційне право України. Академічний курс: підруч. / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко: у 2 т. – Т. 1 [за ред. В.Ф. Погорілка]. – К.: Юридична думка, 2006. – С. 371. **16.** Основи конституційного права України / [за ред. В. В. Копейчикова]. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 18–19. **17.** Нерсесянц В.С. Конституціоналізм як общегосударственная ідеологія / В.С. Нерсесянц // Конституційно-правовая реформа в Российской Федерации: сб. статей / отв. ред. Ю.С. Пивоваров. – М.: ИНИОН РАН, 2000. – С. 7. **18.** Султыгов М.М. Конституційно-правовий режим обмеження державної влади: дисс. ... докт. юрид. наук / Султыгов М.М. – СПб, 2005. – С. 360. **19.** Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук / А. М. Колодій . – К., 1999. – С. 15.

УДК 342.3

В. О. АНТОНОВ

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОГО БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Аналізуються зовнішні загрози національній безпеці Української держави, і зокрема, загрози на регіональному рівні. Зазначається, що зростання загрози міжнародного

© АНТОНОВ Володимир Олександрович – кандидат філософських наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України